

Pocta osobnostem

Karel Engliš

Z vědecké dílny

Kapitoly o vědecké práci

MASARYKOVA
UNIVERZITA

Pocta osobnostem

Dílo Karla Engliše 5

**MUNI
PRESS**

7 vededi dituy
Ranitolz o vededi tundi

Nassul

D=Kauu Euytir

„Považoval jsem za účelné sdělití těm, kdo po mně přijdou, své zkušenosti o vědecké práci, protože jim usnadním práci. Získají snadno, co mne stálo mnoho dlouhého přemýšlení. Jak řečeno, jsou to první nedokonalé stavební kameny k vědě o vědecké práci.“

Karel Engliš

Zvědecké dílny

Kapitoly o vědecké práci

S e s t a v i l i a k v y d á n í p ř i p r a v i l i

Martin Hlaváč

František Plhoň

Vít Pokorný

Alena Mizerová

Jakub Kunert

Masarykova univerzita

Brno 2023

Kniha vychází s podporou rodiny prof. Karla Engliše.

© 2023 Dědicové Karla Engliše; Státní fond kultury ČR

© 2023 Masarykova univerzita

© 2023 Design: Václav Mekyska

ISBN 978-80-280-0381-4 (online ; pdf)

ISBN 978-80-280-0380-7 (paperback)

Poděkování nakladatele

Nakladatelství MuniPress Masarykovy univerzity děkuje za vstřícnost a poskytnutí souhlasu k otištění rukopisu rodině prof. JUDr. Karla Engliše, zvláště Ing. Jitce Englišové, Ing. Karlu Englišovi, Mgr. Barboře Horákové, paní Martě Kapsové, paní Markétě Koutkové, paní Karen Munro, panu Petru Otahalovi, MUDr. Františku Plhoňovi a paní Lucii Portman. Státnímu fondu kultury ČR děkuje za udělení licence k publikování a šíření díla.

Poděkování náleží PhDr. Martinu Hlaváčovi, Ph.D. a MUDr. Františku Plhoňovi za dohledání archivních podkladů, deskripci textů a společně s PhDr. Jakubem Kunertem a Mgr. Vítem Pokorným za odbornou redakci, tvorbu poznámek a medailonků osobností. Za podporu a prezentaci ediční řady „Dílo Karla Engliše“ náleží poděkování Spolku přátel Karla Engliše.

Nakladatel zvláště děkuje rodině prof. JUDr. Karla Engliše a vedení Masarykovy univerzity za finanční podporu, kterou ediční řadě poskytují.

Úvod

Význam vědecké práce u srovnání s ostatní prací v národě daleko předčí kvorum vědeckých pracovníků mezi pracovníky všemi, ač i jejich počet je značný a poměrně roste. Je zbytečno zde psát o významu vědecké práce pro život národa, ale je-li značný, pak by bylo záhodno učiniti i vědeckou práci (též její podmínky a zdar) předmětem vědeckého bádání. Toho dosud není; jen o technice vědecké práce se – pokud vím – psalo.

Tyto kapitoly, které jsou věnovány problematice, která by vědu o vědecké práci též zajímala, nečiní si nijakého nároku ani na to, že by byly zárodkem takové vědy. Schází jim ještě obecnost a soustavnost. Jsou to spíše volné kapitoly o jednotlivých problémech vědecké práce, které mi napadly a o nichž jsem uvažoval, opíraje se jedině o vlastní zkušenosti. Jde spíš tedy o materiál k budoucí vědě o vědecké práci. Proto [zde] též často vystupují osobní vzpomínky, které jinak do vědy nepatří. Mají však cenu jako svědectví. Tím současně dostávají tyto kapitoly povahu jednostrannosti, protože se opírají o osobní zkušenosti z vědecké práce určitého oboru (národní hospodářství, filosofie) a určité osoby.

Ke zkušenostem čítám zde nejen to, co jsem zažil, nýbrž i to, k čemu jsem dospěl přemýšlením. Mnoho se mi ze souvislých otázek vyjasnilo vypracováním Logiky¹ (myšlenkový řád, zkušenostní soustava, myšlení jako pořádání myšlenkových obsahů atd.) a jest tuto práci považovati do jisté míry také jako vedlejší produkt této velké práce o logice.

Končím vcelku svou vědeckou činnost (tím se nezaříkám, že se nebudu už zabývatí žádnou otázkou ani speciální, zvláště bude-li to nutné po kritikách posledních prací) a považoval jsem za účelné sdělití těm, kdo po mně přijdou, své zkušenosti o vědecké práci, protože jim usnadním práci. Získají snadno, co mne stálo mnoho

¹ Karel Engliš měl na mysli své dílo *Velká logika: Věda o myšlenkovém řádu*, na kterém pracoval během druhé světové války. Ve zkrácené podobě vyšlo v roce 1947 pod názvem *Malá logika* v nakladatelství Melantrich. K úplnému vydání vlivem únorových událostí v roce 1948 nedošlo. *Velká logika* byla uschována v rukopisu a strojopisu u jeho potomků. Vyšla až o 73 let později jako 4svazková faksimile kompletního strojopisu. ENGLIŠ, Karel. *Velká logika: věda o myšlenkovém řádu*. Brno: Masarykova univerzita, 2021. Pocta osobnostem. ISBN 978-80-210-9871-8. (Pozn. red.)

dlouhého přemýšlení. Jak řečeno, jsou to první nedokonalé stavební kameny k vědě o vědecké práci.

Kéž česká věda vzkvétá po věky zdárně a osvětluje cestu práci a životu celého národa, možno-li, kéž posvítí na cestu i národům jiným.

V Praze, květen-červen 1944².

A handwritten signature in black ink, appearing to read 'Plamín' with a long horizontal stroke extending to the right.

² Původní rukopis byl v pozdějších letech přepsán na psacím stroji, autor jej doplnil poznámkami a vysvětlivkami. Tato autorizovaná verze je zdrojem naší knihy (Pozn. red.)

Podstata vědecké práce³

Umění (slovesné, hudební, výtvarné) a věda se považují právem za vrchol lidské kultury a umělci často vyvyšují svou činnost za něco „nadlidského“ a tím i sebe za „nadlidi“. Divíme se tomu, co nedovedeme, a obdivujeme a uctíváme ty, kdož to dovedou, a proto tomu snadno uvěříme. Buď jak buď, ale o vědě a vědecké práci bych nic takového nemohl říci, třebaš i k ní vzhlížejí lidé s úctou a obdivem a na vědce se dívají jako na „zasvěcené“. Jednou – brzo po skončení právnických studií – mne potkal prof. Albín Bráf; vzal mne za ruku (znal mne ze semináře), podíval se na mne zdola (byl malý, robustní) svýma tmavýma očima skrz skřípec s černými obručkami na šňůrce a tázal se mne, zda se chystám na habilitaci. Řekl jsem, že se mi to zdá nedostižné. „Ale to se Vám, pane kolego (tak nám říkal už v semináři, což nám náramně lahodilo), zdá jen zdaleka. Zblízka je to jiné.“ A měl pravdu.

Vědecká práce je jeden druh lidské práce, jen lidské práce, nic více, nic nadlidského. Je to práce nejen duševní, nýbrž i tělesná. Už zachycení poznatků mluveným slovem, písmem, obrazci atd. je též tělesná práce, ale hlavně získávání mnohých poznatků znamená práci, námahu, risiko pro zdraví i život; vědecká práce má i své hrdiny, kteří obětovali vědeckému výzkumu doslova život.

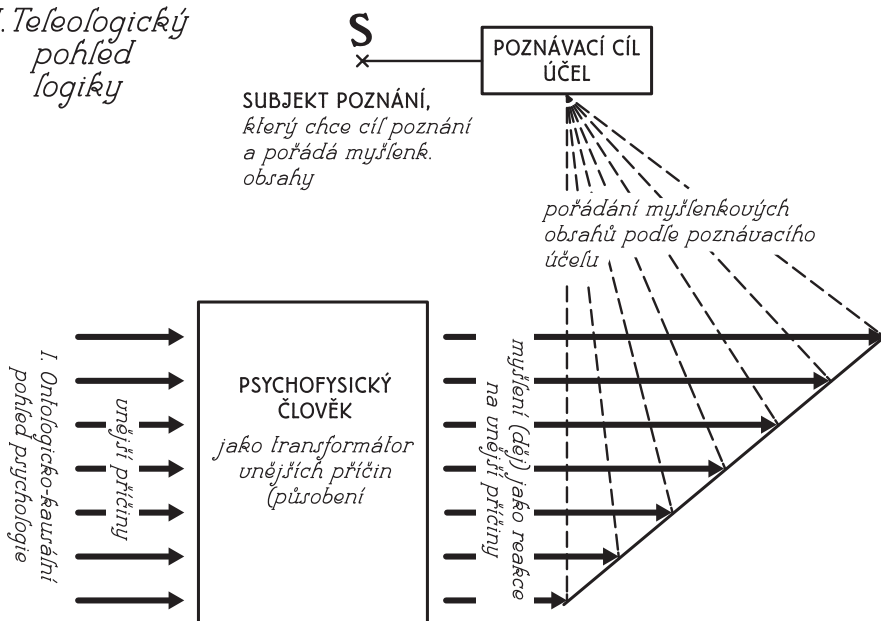
Zde chceme jednatí hlavně o duševní stránce vědecké činnosti podle svých zkušeností. Duševní stránka vědecké činnosti je myšlení. Myslet si musíme vždycky něco a tak se můžeme dívatí na myšlení něčeho buď ze strany myšlení a vidíme činnost, aktivitu, děj, který má svůj předmět (myslím něco), anebo ze strany toho, co jest myšleno, a vidíme obsah myšlení, k němuž myšlenost (že je myšlen) tvoří formu (každý obsah musí býti obsahem něčeho, formy). Díváme-li se na myšlení od obsahů, jest myšlení pořádáním myšlenkových obsahů (pojmu v soudech, soudů v souborech soudů, souborů v soustavách soudů); je to pak činnost účelová (jako každé pořádání na př. knihovny, podniků), chtěná subjektem myšlení, směřující k cíli myšlení, jímž je poznání.

³ 4. 5. [19]44. Pošmourno. (Pozn. aut.)

Díváme-li se ze strany myšlení jako existentního děje, který má svůj předmět, vidíme děj kausálně podmíněný, děj, který se odehrává na psychofysickém člověku a jest následkem všech vlivů na něho (dědičných, výchovných, sebevzdělání, fyzických, společenských atd.).

Tímto dvojím způsobem se můžeme dívat na každou záměrnou činnost člověka (k níž patří i myšlení, vědecká práce) a můžeme tento dvojí pohled obrazně znázornit takto:⁴

II. Teleologický pohled logiky

Jeden pohled na myšlení je kausálně-ontologický, který jest psychologický, druhý je teleologický, který jest vlastní logice. Psychologie vidí psychofysickou bytost člověka, příčinné působení na ni, její reakce na toto působení, k nimž náleží i myšlenkové děje, nevidí mezi nimi pořádek, nýbrž jen kausální determinovanost. Logika vidí právě pořádek ([pořádání] pojmů v soudy, soudů v soubory soudů, souborů soudů v soustavy soudů); pořádek je chtěný subjektem (poznávacím, odlišným od psychofysického člověka), který má svůj účel, poznávací cíl, a podle něho myšlenkové obsahy

⁴ 5. 5. [19]44. Chladno. Pošmourno. (Pozn. aut.)

pořádá. Logika se takto dívá především na hotový výsledek myšlení (soud, soubor soudů, soustavu soudů), na předchozí myšlení se dívá jako na usměrněné jediné účelem myšlení, poznávacím cílem, avšak nevidí souvislosti s psychofysickým člověkem a všemi vlivy na něj. (Podrobnosti viz v mé Logice⁵ [z roku] 1947.)

Ale v úvaze, v níž nejednáme jen o vědě, tedy o výsledku vědecké práce, myšlení, nýbrž o této práci, aktivitě samotné, která vede k vědeckému dílu, nemůžeme se odpoutati úplně od psychofysického člověka. Hledáme-li podmínky úspěšnosti vědecké práce v nadání, náladě, předběžné výchově atd., pak běží o disposice vědeckého pracovníka jako psychofysického člověka. Pokud arci je vědecká práce usměrněna poznávacím cílem, je úvaha povahy jiné, vidí tvůrčí práci vědeckou.

Poznávání (myšlení člověka) jest usnadněno, ale též spoutáno myšlenkovým instrumentem, řádem, který si vytvořil národ během svého kulturního vývoje a který tomuto vývoji odpovídá; je to soustava všech jeho pojmů, elementárních myšlenkových obsahů, které spolu se svými symboly tvoří národní (nebo vědeckou) řeč, která umožňuje dorozumění mezi všemi lidmi jazykového společenství vzdálenými časově i prostorově a jest pojátkem kulturního společenství. Není to soustava nesouvislých prvků, nýbrž soustava souvislých pojmů, mezi jejichž obsahy jest pevný vztah z nich plynoucí a tvořící z nesčetných pojmů skladbu, soustavu. Tento instrument myšlení byl vytvořen národem po cestě účelovosti poznávací, je od národa k národu (v podrobnostech) odlišný; jsme s ním srostlí, protože jsme byli vychováni v něm a s ním. Tímto instrumentem určujeme a poznáváme skutečnost. Soudu o skutečnosti „knihy leží na stole“ předcházely soudy určovací „to je kniha“, „to je stůl“, „to je ležet“, „to je ‚na‘ na rozdíl od ‚pod‘ a p.“ Tyto pojmy jako představitelé skutečnosti byly uspořádány podle skutečnosti a dávají ve svém uspořádání obraz skutečnosti. Jejich uspořádání v soudu (souboru, soustavě) však nesmí býti v rozporu se vztahy mezi pojmy v myšlenkovém řádu. Nemohu říci, že otec neměl dětí, protože to odporuje vztahu

⁵ V rukopise se Karel Engliš zde i jinde zmiňuje o „Logice 1946“, kniha však ve skutečnosti vyšla v roce 1947. Rok proto zde i na dalších místech upravujeme na 1947. ENGLIŠ, Karel. *Malá logika: Věda o myšlenkovém řádu*. Praha: Melantrich, 1947. (Pozn. red.)

mezi pojmem otce a dětí v myšlenkovém řádu, jehož vztahy vnitřní tvoří takto normy a pro pořádání pojmů v soudech (souborech atd.) normy logické.

Logika je věda o myšlenkovém řádu (včetně řádu množinového v matematice a prostorového v geometrii); logické je to, co jest ve shodě s myšlenkovým řádem; to je logicky správné. Co je v rozporu, je logicky nesprávné. Správnost logická předpokládá určitý myšlenkový řád. To je důležité zdůrazniti, když určitý řád (instrument) myšlenkový sice hověl určitým daným účelům poznání, ale pro nejvyšší účely vědy se neosvědčuje a nahrazuje se jiným. Tak byla vytvořena pro účely astrofysiky neeuklidovská geometrie, a tázeme-li se, je-li platný soud, že přímka jest nejkratší spojnicí dvou bodů, musíme říci, podle kterého myšlenkového řádu prostorového. Neboť vedle obecného myšlenkového řádu ztělesněného v řeči může si věda vytvořiti své vlastní řády poznávací.

Myšlenkový řád v jeho vztazích mezi pojmy poznáváme soudy logickými, skutečnost jako všechno, co je mimo myšlenkový řád, poznáváme pomocí tohoto řádu soudy empirickými.

A tak jest poznávání ovládáno pravidly dvojího druhu, jedněmi, které plynou pro pořádek a postup myšlení z poznávacího cíle a které zakládají vhodnost či nevhodnost myšlení, a druhými, které plynou z myšlenkového řádu a které praví, které přiřazení pojmů je možné a které nemožné podle jejich obsahů a které podle toho zakládají správnost a nesprávnost myšlení. (Podrobnosti další viz v mé Logice [z roku] 1947.) Dokonalá znalost myšlenkového řádu (jako instrumentu myšlení) je tedy pro každé, tím spíše pro vědecké poznávání nezbytná.

V rámci logických norem se pořádají myšlenkové obsahy, jak řečeno, podle pravidel plynoucích z poznávacího cíle, které tvoří metodu myšlení, pokud se týče metodu té které vědy. Logicky je myšlení správné nebo nesprávné, metodicky je vhodné nebo nevhodné. Metoda se přizpůsobuje určitému poznávacímu cíli, jeho určitému obsahu, a proto je věcí té které vědy, nikoli logiky, která se zabývá poznáváním vůbec. Toto myšlení (pořádání myšlenkových obsahů za účelem dosažení poznávacího cíle) je jako každá účelová aktivita činnost tvůrčí, nikoli logická (o kterémžto rozdílu bude ještě

později řeč), která vyžaduje zvláštního nadání (invence) odlišného od pouhého logického usuzování.⁶

Ale to vše má poznávání vědecké s myšlením a poznáváním denního života společné. Vpravdě se liší poznávání vědecké od tohoto poznávání denního života jen svou soustavností a věda od jednotlivého poznatku (soudů) nebo souboru poznatků jen tím, že jest soustavou poznatků, kdežto poznatky denního života jsou kasuistické, nesouvislé, nesoustavné.

Není jinak kvalit[ativ]ního rozdílu mezi poznatky nevědců od poznatků vědců a nebyly všechny poznatky vědy získány jen odbornými vědci, kteří mají za povolání vědeckou práci. Že se při soustavném zbádání určité materie přijde na otázky, o kterých se neuvažuje v denním životě, kde slouží poznání jen praktickým účelům, a že uvažování vědecké je namnoze složitější, je zřejmé. Není problému, který by nemohl býti předmětem vědecké úvahy. Ale to vše jsou vůči myšlení denního života jen kvantit[ativ]ní, nikoli kvalit[ativ]ní rozdíly. Vědecká práce jest jen jeden druh lidské práce a vědecké myšlení je jen vyšší stupeň myšlení vůbec, stupeň charakterisovaný soustavností.

⁶ Oproti strojopisu na tomto místě v rukopise následuje odstavec o délce jedné věty: „Vytvoření nových řádů poznávacích patří k nejvyšším úkolům vědeckým.“ (Pozn. red.)